

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУЛЬТУРИ НАРОДУ УКРАЇНИ

Гнатюк Н.Ф., Матюхina О.А.

Негативні наслідки людського впливу на природу поставили перед людством дилему: або продовження варварського, споживачького ставлення до природи і загибель цивілізації, або кардинальна зміна ставлення людини до природи, форм і методів її діяльності, врахування сучасної екологічної ситуації. На Україні фактично склалась кризисна екологічна ситуація. Одним з шляхів подолання екологічної кризи на Україні може стати використання в екологічній політиці величезного екологічного потенціалу народної культури.

Народна культура спрямована на збереження реальної етнічної цілісності, яка, на думку Л.Гумільова, є "динамічна система, що включає в себе не тільки людей, але й елементи ландшафту, культурні традиції, взаємозв'язки з сусідами".¹ Вона включає комплекс звичаїв, традицій, спрямованих на збереження світу природи, ландшафту, з яким зв'язано існування данного етносу. Екологічний, природоохоронний потенціал народної культури посилюється її світоглядною основою – міфологією. На рівні міфологічного світогляду людина не виділяє себе з природного світу, інтуїтивно сприймає і переживає свою спорідненість з усією природою.

Людина, під кутом зору міфологічних уявлень, походженням, сутністю своєю пов'язана з Всесвітом, є "мікрокосм", частка Космосу. Особливо яскраво відчуття єдності людини і природи проявляється у тотемічних міфах, в основі яких лежать уявлення про надприродну спорідненість племені, роду, людини з певними видами рослин і тварин. Виразні сліди давніх тотемічних міфів простежуються в слов'янській міфології, в українських народних казках. І: Нечуй-Левицький.

¹ Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Ленинград, 1989 г. с.126

приводить український давній переказ: "Люди постали з пеньків і можна вдати, що з пенька стало тіло чоловіка, бо ми знаходимо слід давньої віри, що людська душа є вогонь".¹ Людина знаходиться в природі в складній взаємозалежності, сама її сутність вимагає жити в гармонії і злагоді з світом в ім'я свого самозбереження та існування, в ім'я самого роду людського.

В екстремальних обставинах світ природи дає людині порятунок, захист, сприяє відновленню втраченої або порушеної гармонії шляхом перетворення, заміни людської подобі рослинної або тваринної. Український фольклор повен переказами про метаморфози – перетворення людей у тварин, рослини, каміння. Так, в пісні згадується, як матір отруїла невістку, а разом з нею випиває отруту і її син, а на їх могилі виростає явір та бараза.² В Карпатах є поетична легенда про едельвейс, або, як там називають цю рослину, шовкову косицю. Квітка виростає із сліз, які пролила Марічка за загибим нареченим. Всі легенди про метаморфози об'єднує одна спільна цікава деталь: людина перетворюється на рослину, птаха або тварину внаслідок страшної кривди, гора, несправедливості. Вона покидає світ людей, переходить в світ природи, знаходить втрачену гармонію. Людина знаходить гармонію, але водночас дарує її в новій подобі іншим людям. Світ природи сприймається як вищий, досконаліший від світу людського, як джерело гармонії, справедливості. В звертанні до нього людина віднаходить втрачену силу, волю, справедливість, частя. Сила природи в міфологічній уяві не лише грізна, незбагненна, фатальна сила, яка панує над світом людей, але й осередок вищої досконалості й краси. Тільки людина, що живе в

1. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. – Київ, 1992. – С. 80.

2. Народні пісні в записах Осипа Маковоя. – Київ, 1981. – С. 40.

злагоді з природою, шансе і розумі її, здатна принести злагоду в світ людей. Ця ідея виразно простежується в багатьох українських чарівних казках, герої яких з добайливістю, увагою ставляться до всіх живих і неживих істот. З їх допомогою герої казок долають трудності, стають мудримися володарями або добайливими господарями. Міфологічні уявлення вводять людину в цілісний, гармонійний в своїх протилежностях світ, допомагають їй усвідомити себе як складову частину Всесвіту, частину необхідну і розумну, наділену певною самостійністю дій.

Обряди, звичаї, що виникли ще в дохристиянські часи і збереглися в народній культурі є дороговказом для людини до нормативного способу буття – у гармонії і злагоді з усім світом, у дотриманні його законів, ритмів. Тільки ідучи цим шляхом, людина реалізує свою сутність, забезпечує своє існування і, перш за все, життєдіяльність громади. Через календарну обрядовість етнос включається в світовий кругообіг, космічні ритми. Необхідно відзначити, що для міфологічної свідомості опільність має пріоритет над індивідуальністю. Тому гармонія забезпечується підкореністю частки цілому, тобто людському суспільству, даному етносу, природньому світу в цілому, а особа – громаді. Світ, Космос є цінність абсолютна, громада має в рахунок з цим і відповідно будувати свою господарську діяльність. Згадаємо деякі календарні свята, зокрема звичаї, пов'язані з святкуванням різдвяних свят. О. Воропай пише про святвечір: "З давніх давен у нас на Україні словом і ділом, словесним твором і магичним актом, всією обстановкою люда створюють у цей день образ багатства, щастя і спокою у своєму домі".¹ У весняних обрядах господарі включалися в процес пробудження природи. Власним початком обрання, відомом худоби на випаси, на полонина вони на

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. – Київ, 1991. – Т. I. – С. 63.

дорушували природньої рівноваги, а сприяли їй. Не тривожили землю завчасу, але й не залишали її без праці, без посіву. Вікові спостереження про циклічність природних явищ, належний час для сівби, різних робіт на городі, в саду викладено в системі примет, звичаїв, які складають народний календар. Він містить в собі накопичений етносом на протязі всієї історії досвід раціонального господарювання, результати спостережень за світом, його ритмами. Народний календар дозволяє з достатньо високим рівнем вірогідності передбачати погоду, види на врожай тої чи іншої культури, відповідно цього будувати господарстві свою діяльність.

Всі календарні свята і обряди чітко регламентували господарчу діяльність етносу, вводили його в природні ритми. Це сприяло збереженню гармонійних відносин між людиною і природою, зберігало як етнос, так і його природне оточення.

Надто календарні свята та звичаї, які вимагали колективних дій, регламентували норми відносин в системі етнос – природа, то система природа – людина регламентувалась більше через сімейні, суто побутові звичаї та обряди.

Необхідно звернути увагу на народну педагогіку, зокрема на ті норми, звичаї, обряди, які вводили дитину в світ природи. З перших днів життя дитина сприймається як частина світу. Вона отримує від нього силу, здоров'я, талант. Змалку, через ігри, казки дитину привчали шанобливо ставитись до всього живого /а краще в народній уяві є все, що оточує людину/, турбувались про слабких, зміти рахуватись не лише з власними потребами, бажаннями, але й з потребами світу природи. Цьому сприяли і поширені по всій Україні ігрові звертання до дощак, до бузька, равлика, мурашок.¹ Через ігри, казки дитина засвоювала норми екологічної поведінки як

1. Бойківщина. – Київ, 1989. – С. 188.

на свідомому, так і на підсвідомому рівні.

В українській народній культурі взаємовідносини людини, етносу з природою характеризуються гармонійністю, злагодою. Людина має ставитись до природи як до матері - мудрої, часом лагідної, часом суворої, але завжди справедливої. Панування над природою, її силами, навіть прагнення до цього однозначно засуджувалось, вважалось породженням, натхненням сил зла.

В лікарській, землеробській, пастушій магії силам природи не наказують, їх просять допомогти. Знахарі, зривачі лікарські рослини, перепрошували їх, просили допомогти від хвороби. "Зілля мое зілля! Я тебе буду рвати, я тебе буду полоскати, цар-зіллям називають, а ти мені будеш помагати".¹ Зілля зривали лише за потребою у встановлений час, добувши, щоб воно могло рости і далі, не збараля все без залишку. Такі звичаї привчали до уважного, спостережливого погляду на світ, вводили людину в його ритм, порядок і, в кінцевому рахунку, зберігали здоров'я.

Відьми ж, мольфари, чарівники, які, згідно з народними віруваннями, підкорювали собі сили природи, ставили їх на службу власним потребам, вважалися силою безумовно злом, на відміну від знахарів, примісників, які діяли у злагоді з стихійними силами. Звідси витікають особливості ставлення до спокивацького, технократичного відношення до природи, що у народній культурі безумовно засуджується. Однозначно вважалось, що людина не має права приносати природу в жертву власним потребам.

Таким чином українська народна культура несе в собі значний екологічний потенціал. В формі усталених звичаїв та обрядів від покоління до покоління передавався певний стереотип відношення до природи, норм існування етносу в світі. Ці норми зберігали

1: Українські чари. Упоряд. О.М.Таланчук. - Київ, 1992. - С. 27.

як природне середовище, так і етнос. Природним, нормативно закріпленим було життя /як етносу в цілому, так і окремої людини/ в злагоді з природою, з шануванням її. В системі народного виховання помітна постійне піклування щодо засвоєння дитиною норм екологічної поведінки.

Український етнос виробив своєрідну і неповторну систему етичних цінностей, серед яких визначне місце займають ті, які можна назвати екологічними. Ця система найповніше відображає менталітет народу, особливості національного характеру і самосвідомості. У найбільш вираженому вигляді ці свої особливості народ постійно відтворює і розвиває через мову, різноманітні форми фольклору, літератури і мистецтва, культуру і науку, виробничі відносини, побут, а також через традиції, звичаї та обряди.

В сучасних умовах, коли гостро стоїть проблема не тільки відродження культури народу, але й природи, важливим є врахування досвіду, накопиченого на протязі віків. Звичайно, мова йде не про механічне відтворення старовинних обрядів та звичаїв, а про відродження норм взаємовідносин людини з природою, не за їх формою, а саме за змістом. Вивчення звичаїв, норм, які регулювали в старовинній українській народній культурі діяльність системи природа - етнос - людина, сприяє формуванню екологічної свідомості, може бути враховане при виробленні екологічної політики.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Бойківщина. - Київ, 1983.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. - Київ, 1991. - Т. I, 2.
3. Гумилев Л.Н. Етногенез и биосфера Земли. - Ленинград, 1989.
4. Гуцульщина. - Київ, 1987.
5. Легенди нашого краю. - Ужгород, 1973.

- 6: Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. - Київ, 1992.
 7: Пухевич. Українські чари. Упоряд. О.М.Таланчук. - Київ, 1992.

Л.М.ГУМИЛЬОВ: ІСТОРІЯ ЛЮДСТВА - ЯВИЩЕ БІОСФЕРНЕ

Поняття біосфери, одне з фундаментальних наукових понять ХХ сторіччя, має свою довгу історію.

Зв'язок живих організмів з оточуючим матеріально-енергетичним середовищем і неможливістю незалежного, вільного від нього існування був помічений наприкінці ХУІІ ст. петербурзьким вченим Каспером Вольфом. Але ж саме поняття "біосфери" набуло прав громадянства лише на початку ХІХ ст. в працях Ламарка. Пізніше це поняття широко застосовується в геології. Так, зокрема, в працях Е.Зюсса висловлюється думка про існування різних оболонок довкола Землі. Саме в Зюсса ідея про сферу життя, комплексну живу оболонку і була запозичена В.І.Вернадським.

В наш час поняття біосфери набуває більш змістовного звучання і сприймається як планетарне явище космічного характеру.

В основні біосфери лежать біогеохімічні явища. Ідея про це вперше прозвучала на лекціях, що були прочитані В.Вернадським в Паризькій Сорбонні 1922-1923 років. Пізніше ідея про біохімічну основу біосфери стала поштовхом до появи поняття ноосфери як сучасної стадії, що геологічно переживається біосферою. Ця думка була підхоплена французьким філософом Ле Реа і опрацьована ним разом з Т.д Шарденом.

За рік до смерті В.І.Вернадський написав статтю "Докілка слів про ноосферу", де довів, що розумна діяльність людини - це останній з багатьох станів еволюції біосфери в